

KÖNYVESPOLC

Tornyok és temetők

Magyar írók utazásai Felvidéken

Több mint hatvan éve, 1937-ben jelent meg egy nevezetes esszégyűjtemény a felvidéki városok múltjáról, a *Szlovenszkói városképek* (mely most újra hozzáférhetővé vált a miskolci Felsőmagyarország Kiadó jóvoltából); mintha ennek folytatását alkották volna meg a mai szerkesztők, *Filep Tamás Gusztáv* és *Tóth László*, amikor időben jóval tágabb metaszetben, a XVII. század küszöbétől napjainkig reprezentálják jeles magyar szerzők műveiből vett részletekkel – esszékkel, naplójegyzetekkel, úti levelekkel –, mit jelent a mindenkor magyar irodalom, művelődés, a szellemi élet számára a Felvidék.

„A Felvidék sziklaföldes Híd a dunántúli és az erdélyi bástya közt, Pozsonytól a Tisza forrásvidékéig ível, s széles hátán eloszlik a magyarságra nehezedeo nyugati és keleti nyomás” – írta 1942-ben Cs. Szabó László *A Felvidéki ember* című esszéjében. A *Tornyok és temetők* nyitó írásának első két mondata metaforikus jelentésű: pontosan és érzékletesen jelzi a Felvidék „átmeneti” mivoltát, köztes helyzetét, akár földrajzi, akár demográfiai-etnikai, akár szellemtörténeti értelemben. Hiszen a Felvidék mindig több és nagyon különböző tájegység, nép, nyelv, kultúra, vallás gyűjtőhelye volt. Művelődéstörténeti értelemben csakugyan híd, folyosó volt, amelynek nyugati végpontja Európa magyar kapuja, Dévény volt, keleti részei pedig már Kárpátja égre törő hegyeibe és múltba süppedő vidékébe nyúltak.

Az időrendi szerkezetű antológia első darabja *Szenci Molnár Albert* naplójából való; szerzője 1599. november 26-án jegyezte föl, hogy nyugati utazásából hazatérve végre megérkezett „kilenc éve sóvárgott” szülővárosába, Szencre. E tájhoz sok-sok szállal kötődött *Kazinczy Ferenc*, aki 1789-ben rögzítette kassai tapasztalatait, ebben az időben szerkesztette itt *Batsányival* és *Baróti Szabó Dáviddal* a nevezetes *Magyar Museumot*. Nemkülönböztetve érdekesek – ámbar jóval ismertebbek – *Petőfi* úti jegyzetekben megfogalmazott gondolatai a csodált, ámde nem szeretett Kárpátokról. *Jókai Mór* e kötetben való szereplése többszörösen indokolt; tudott tény, hogy az író Komáromban született, és 1848/49-es *Emléksora*i t vár védőinek példázatosan hősi helytállását örökölt meg. Más kor másfajta szövege az erdélyi származású Cs. Szabó László 1937-es keletkezésű esszéje, a *Kárpát kebelében*, mely már a kisebbségi sorban élő magyarság létkörülményeit és életérzését tekintetbe véve szól a múlttól. És ezután sorra fölvonulnak a kisebbségi magyar irodalom felvidéki születésű, kötődésű vagy helyben élő alkotói: *Szvatkó Pál*, a két világháború

közi korszak egyik legjelentékenyebb publicistája a felső-magyarországi urbanizáció és polgárosodás történetéről beszél, *Kassák Lajos* Érsekújvárt mutatja be, *Peéry Rezső* Pozsonyt, *Szalatnai Rezső* a Szepességét. A mai felvidéki szerzők közül a helytörténetírásban múlhatatlan érdemeket szerzett *Zalabai Zsigmond* az 1945 után földönfutóvá lett szlovákiai magyarság kálváriáját idézi föl; *Dobos László* az 1964. évi pusztító csallóközi árvíz tragédiáját örökíti meg; *Duba Gyula* szülőfalujáról, Hontfüzesgyarmatról rajzol szociografikus hitelű képet; *Tőzsér Árpád* is szűkebb pátriájáról, a régi Gömör vármegyéről meg Gömörpéterfaláról vall. A nem e tájon született magyar szellemi embereket – mint *Veres Pétert* vagy *Száraz Györgyöt* – is megihlette Felvidék sajátos atmoszférája, történelmi hagyománya, sokarcúsága. A jegyzetekkel kiegészített összeállítást *Luzsicza Árpád* ódon felvidéki városok panoramikus kontúrjait és nevezetes épületeit megörökítő rajzai illusztrálják.

Ez a táji antológia is szemléletes és meggyőző példa arra, hogy egy-egy vidék, országrész megörökült múltját nem pusztán a fölletározott és gondosan számon tartott helytörténeti tények összessége alkotja, de azt is érzékletesen jellemzi, miként élnek e tények az alkotó elmékben, miként fejeződnek ki irodalmi alkotásokban, az esszéekben, szociográfiákban, úti jegyzetekben, levelekben, naplókban, élménybeszámolókból. A történelmi szellemi átlénygésével, spirituális-művészi föltöltésével szólnak a magyar írók a magyar föld e nagyhagyományú darabjáról, kelet-nyugati folyosójáról. Ilyenformán tehát a *Tornyok és temetők* egyszerre hely-, művelődés- és irodalomtörténeti értékű valamogyűjtemény, olyan kiadvány, amely nem pusztán Felvidék múltját, de lelkét is megszólaltatja. (Bp. 1999. Ister Kiadó)

Mezey László Miklós

A Herman Ottó Múzeum centenáriumi kiadványairól

Jeles évfordulót ünnepelt a múzeumügy 1999-ben Miskolcon: az 1892-től működő Borsod-Miskolci Közművelődési Egyesület száz évvel ezelőtt hozta létre a Borsod-Miskolci Múzeumot. Az intézmény 1953-ban vette fel a sokoldalú tudós, Herman Ottó (1835–1914) nevét. Az immár évszázados intézményben több szakmai rendezvényt, konferenciával és kiállításokkal, valamint számos színvonalas kiadvány megjelentetésével ünnepelték a jeles jubileumot. A miskolci múzeumi kollégák évtizedek óta sok könyvet publikáltak, a cente-

náriumi év termése azonban mind a művek jellegében, mind terjedelmében kimagasló. A kötetek, valamint az ünnepi év programfüzete, plakátjai, meghívói mind egységes arculatot mutatnak és megjelenésükben is emlékeztetnek a centenáriumra.

1957 óta rendszeresen napvilágot lát a múzeum meghatározó periodikája, *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. A korábbi kötetek tartalmát is az jellemezte, hogy a múzeum munkatársainak tanulmányai mellett rendszeresen megjelentek a kutatásokkal a szűkebb régióhoz kapcsolódó szakemberek írásai is. Az ünnepi, XXXVII–XXXVIII. kötet (Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*, Miskolc, 1999.) előkészítése során a szerkesztők – a múzeum jelenlegi munkatársai mellett – mindazon szakembereket felkérték tanulmány írására, akik korábban az intézményben dolgoztak, vagy hozzá szakmailag kötődtek. Mindezek eredményeként két vastkos kötetben összesen 1360 oldalon láttot napvilágot az évkönyv. Meg sem kíséreltem, hogy annak tartalmát részletesen bemutassam, csupán néhány főbb vonására térek ki.

A régészeti tanulmányok jól tükrözik, hogy a tájilag is erősen tagolt Borsod-Abaúj-Zemplén megye milyen gazdag az archeológiai lelőhelyekben és emlékekben. Jó évszázaddal ezelőtt Miskolc környékén kezdődött az őskor hazai emlékeinek kutatása (*Ringer Árpád* tanulmánya foglalkozik a kötetben ezzel a témával), de az újabb kőkor, a réz- és bronzkor, valamint a népvándorlás kor különböző szakaszai is gazdag leletekben tárultak itt fel. Ki kell emelni *Kemenzei Tibor* tanulmányát, aki annak a *zöldhalompusztai aranyszarvasnak* a történetét és párhuzamait mutatja be, amelyik a Herman Ottó Múzeum emblémájává vált.

A történeti tanulmányok a zempléni várak történetétől a XVIII–XIX. századi céhek emlékhagyományáig ívelnek. Külön is megemlítem a kiváló történész, *Kubinyi András* munkáját, aki a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyék központi helyeinek bemutatásával a térség térszerkezetének igen fontos ismérveire világít rá.

Szembetűnően gazdag a néprajzi tanulmányok köre. Az árnyaltan összetett kultúrájú térség kimeríthetetlen forrást jelent az etnográfia művelői számára, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy jó részt a hazai kutatókra vár a történeti vármegyék (Abaúj, Torna, Zemplén és Gömör) felső, ma Szlovákiához tartozó részeinek vizsgálata is. *Novák László* tanulmánya például éppen Gömör vármegye település-néprajzi viszonyait taglalja, de számos más írás is foglalkozik az északi magyar nyelvterület néprajzi problematikájával. Kiemelem még *Gálborján Alice* nagy ívű összehasonlító tanulmányát egy tardi szoknyatípusról, valamint a közelmúltban elhunyt *Dömötör Ákos* munkáját a Hargony-völgyének népi elbeszélés kultúrájáról, ami a szerző e vonatkozásban évek óta közölt eredményeinek utolsó fejezete.

A kötet utolsó egységében múzeumlétezési munkák láttak napvilágot. Például *Voit Krisztina* a miskolci múzeum első évtizedeinek történetéhez közöl dokumentumokat, *Fügedi Márta* a néprajzi gyűjtemény alapítójáról, *Kóris Kálmán* tevékenységéről ír, *Dankó Imre* pedig azt mutatja be, hogy a múzeumbárátok körének milyen jelentősége volt az intézmény száz éves történetében.

A múzeum csaknem félmillió egyedileg nyilvántartott műtárgyából nyújt reprezentatív válogatást *A Herman Ottó Múzeum műkincsei* című kötet (Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*, Miskolc, 1999. 375 old.). A kiadvány első részében Veres László terjedelmes tanulmányban mutatja be a gyűjtemények évszázados történetét. A múzeum történetének szakaszai jól tükrözik Miskolc város és Borsod vármegye, majd Borsod-Abaúj-Zemplén megye kulturális életének, benne a múzeummal kapcsolatos elvárásainak és múzeumfejlesztési koncepciójának változásait. A máig jellegadó régészeti gyűjtemény mellett, különösen a második világháború után indultak fejlődésnek a történeti és néprajzi kollekciók, majd az 1970-es évek derekától teljesedett ki mai formájában a megye központi múzeumának arculata.

A kötet 197 műtárgy fotóját és az ahhoz tartozó rövid tárgyleírást közöl. Bizonyára vannak a válogatásnak szubjektív szempontjai, de a bemutatott műtárgyak egyenként és összességükben méltán lehetnek büszkeségei a száz éves Herman Ottó Múzeumnak. Úgy gondolom, hogy hasznos lenne valamennyi nagyobb közgyűjteménynek hasonló módon megismertetni legszebb műtárgyait az érdeklődő nagyközönséggel.

Magam különösen hasznosnak tartom *A Herman Ottó Múzeum kiadványait*. *Bibliográfia és repertórium 1978–1998*. című kiadványt. (Osszeállította: *Csik Leventéné–Hídegy Ágnes*. Szerk.: *Veres László–Viga Gyula*, Miskolc, 1999. 164 old.). A múzeum korábban – 1978-ig – már megjelentette könyveinek mutatóját, ám az könyvszemlele közel nem volt olyan alapos munka, mint az intézmény könyvtárosa által készített jelenlegi összeállítás. Az első tartalmi egységben a feldolgozott kiadványok jelennek meg, ami önmagában is tanúskodik a miskolci múzeum kimagasló könyvkiadói tevékenységéről. A tárgyalat két évtized alatt 130-nál több önálló kötet jelent meg, ami nem csupán a szerzők munkakedvét, de a szerkesztők áldozatos tevékenységét is dicséri, s tükrözi a tudományos munka rangját a miskolci muzeológusok körében. Az intézmény tudományos kutatóhely és hosszú ideje az egyik fontos szervezője a térség társadalomtudományi kutatásainak.

A kötet második egysége tizenhárom témakörben, 1748 tétellel tárja fel az egyes írásokat. A könyvet rendkívül hasznos mutatók: név-, földrajzi- és tárgymutató egészítik ki.

Még a címek alapján is tanulságos tájékozódni a kötetben: a különböző múzeumi szakmák kutatási eredményeivel, azok belső arányaival, a szakembe-

rek érdeklődési körével éppen úgy megismerkedhetünk, mint a már elhunyt kutatók munkásságával. A kötet jellegéből adódik, hogy az a továbbiakban hasznos kézikönyvként működik majd az északkeleti régió múltjának megismerésében. Mint ilyet, kifejezetten haszonnal forgathatják a honismeret iránt érdeklődők.

Egy múzeum mindennapi tevékenységével elsősorban egy város és a szűkebb táj kulturális életéhez kapcsolódik, egy-egy kiállítás, múzeumi rendezvény szűkebb körből vonz érdeklődőket. Lehet központja a megyei múzeumi szervezetnek, mint a miskolci Herman Ottó Múzeum, de kisugárzása a megyényi területen csupán áttételesen érvényesül. Az egyes tudományterületek azonban organikus tartják össze a különböző múzeumi szakterületeket. Az idei év jubileumi kiadványai és programja azt jelzi, hogy a miskolci múzeum szerteágazó tevékenységével Miskolc és Borsod-Abaúj-Zemplén kulturális életének egyik központja, ugyanakkor létfontosságú is a különböző szaktudományoknak.

Viszóczky Ilona

KISS JENŐ:

Mihályi nyolcszáz éves

Az egykor Sopron megyei, rábaközi *Mihályi* község első írásbeli említése 1198-ból való, ez a tényette időszervé *Kiss Jenő* nyelvész professor *Mihályi nyolcszáz éves* című, 145 oldalas kötetének megszületését. A cím a település évszázadokra visszatekintő történeti útját emeli ki, a kötet tartalmára pedig pontosan utal az alcím: *Nyelvi-művelődéstörténeti tallózások*. A szerző a bevezető fejezetben joggal hangsúlyozza, hogy a szép jubileum erkölcsi kötelességet ró a mai mihályiakra, többek között azt, hogy „tegyenek valamit a falu szellemi és anyagi műveltsége emlékeinek, a falu történeti, nyelvi adatainak gyűjtéséért, megőrzéséért és megismertetéséért”. Az önbecsülés kívánja így, továbbá annak felismerése, hogy mennyire fontosak a közösségek építésében a hagyományok. A feladatok és lehetőségek számbavétele után a kötet azzal foglalkozik elmélyülten, ami alkotója tudományterületéhez a legközelebb áll.

Földidéz két neves mihályi ösztönző példáját: *Mihályi Ernő* bencés paptanárnak, a külhoni országokat járt történésznek érdemeit, valamint a földműves sorból nemzetközi hírű nyelvtudóssá lett *Zsirai Miklós* életútját. Mindketten hatással voltak a könyv írójára; *Mihályi Ernő* a helyi értékek megbecsülésének fontosságában erősítette meg, *Zsirai Miklós* pedig a nyelvtudomány művelésében lehetett tanítómestere. Érthető és indokolt, hogy a kötet fő része az ember és a nyelv viszonyrendszer szempontjából szól a 800 éves község örökségéről, művelődéstörténeti kincseiről. Elemzi a település nevének kialakulását, a személynevek történeti ta-

nulságait, a falurészek, dűlőnevek formai és tartalmi jellemzőit. A „tej-édes szavak”-nak érzett tájszókkal foglalkozó, húszoldalas fejezet nemcsak szógyűjtemény, hanem a megnevezések mögött meghúzódó hátteret, a kulturális kölcsönhatásokat megvilágító kislexikon is egyben. Színes és mozgalmas a mihályi gyermekjátékok bemutatása, a szokásrenddel mélyen összekapcsolódó mondókák ismertetése. Itt is, akárcsak a közmondások és szólások elemzése során, vagy a falucsúfolók, névcsúfolók összegyűjtésében markánsan mutatkozik meg *Kiss Jenő*nek nemcsak tudósi felkészültsége, hanem szülőföldje hagyományos kultúrájában való otthonossága is.

Kiss Jenő nyelvészeti tanulmányok egész sorában foglalkozott már korábban a mihályiak nyelvének történeti és leíró vizsgálatával (a szakirodalmi felsorolásból ezek a művek a szerző szerény-sége miatt sajnálatosan kimaradtak), új könyvében azonban ezekhez képest sajátos vonásokkal tudja gazdagítani a képet. Nyelv és magatartásmód összefüggéseit bontja ki a köszönés- és megszólításformák bemutatása során, kitér az osztrák kapcsolatokra, az árucserére és a szellemi orientáció nyelvi következményeire. A mihályi nyelvjárás fő jellemzőinek föltárásával zárul az elemzés, a könyv végén név-, szó-, valamint tárgymutató segíti elő a tájékozódást.

A községi önkormányzat és a Hazánk Könyvkiadó által közzétett *Mihályi nyolcszáz éves* című kötet nem szokványos helytörténeti tablót ad (amit esetleg ez a cím sugalmazhat a honismereti irodalomban, az évfordulós kiadványok között jártas olvasónak), hanem valami különleges csemegét. Szerző és téma igen szerencsés találkozásának tanúi vagyunk: *Kiss Jenő* arról szól szülőföldjéről, szülőföldre népének, amiről tudósként mindenki másnál többet tud mondani. A nyelvi, a nyelvben megőrzött hagyaték kincsesházába nyit ajtót mindannyiunknak. Örömmel adunk hírt e könyvről, mert gazdag világ tárul fel benne a belépő, az olvasó előtt. (Győr, 1998.)

Kovács Dániel

FEHÉR ZOLTÁN:

Bátya életrajza

A könyv, szerzőjének a Bevezetésben megfogalmazott szándéka szerint, *néprajzi szemléletű helytörténet* kíván lenni. A szándék nemes, s a megvalósulás során sem maradt üres szó: *Fehér Zoltán*nak sikerült egységes műfajjá ötvöznie a *helytörténetet* és a *néprajzot*. Kiegyensúlyozott, arányos kapcsolatban van egymással a köztörténet helyi vetülete, valamint a bátyai és környékbeli események sajátossága.

Bátya a tájban – ezt a címet viseli az első nagyobb fejezet, amely nemcsak a település határának természeti adottságait vázolja, de azt is bemutatja,

hogy miként élt a tájban az ember, miként tette azt otthonává, azáltal is, hogy nevet adott vizeinek, fókáinak, rétjeinek, szigeteinek, kútjainak, hájtáinak, szállásainak, út menti keresztjeinek.

Ezután a *Bátya története és néprajza* című fejezet következik. Meghatározó a település múltjának alakulásában az a körülmény, hogy a XI. sz.-tól hosszú évszázadokon át a szekszárdi apátság birtoka volt, és később csak néhány részlete tartozott a kalocsai érsekséghez. A török hódoltság időszakából meglepően gazdag helytörténeti forrásanyag állt a monográfia szerzőjének rendelkezésére. Az ebből kibontakozó kép szerint Bányán a török időkben hosszú ideig, gyakorlatilag a XVII. sz. derekáig folyamatos és sok tekintetben fejlett gazdasági élet volt, amit a térségben megvalósuló célszerű munkamegosztás jellemezett. Bár a körülmények jórészt konzerválták a termelés feltételeit, a később oly jelentős kertészkedés jelei már a XVI. sz.-ban megfigyelhetők, eredetük tehát nyilván a korábbi századokra nyúlik vissza. A kegyetlen török adópolitika miatt azonban a lakosság fokozatosan leromlott, a település pedig nem fejlődhetett. Nem javították a bátyaiak helyzetét az elmenekült birtokosok egymással való pereskedései és a rajtuk való osztozkodásai sem. A XVII. sz. végi felszabadító háborút „már egy végleg megfigyeltkezett és elszegényedett parasztság élte meg Bányán”, amely aztán a „felszabadító” harcok során egy időre *elhagyott helyre* vált, s a század utolsó évtizedében sokat szenvedett a hadak vonulásai, s a birtokosok közti marakodások miatt. De a XVIII. sz. hajnalán sem köszöntött béke a bátyaiakra, s általában az egész Duna mellékére. Az ország történetéből ugyan tudtuk, de mennyivel gazdagabban bontakoznak ki előttünk egy település történetén keresztül a kuruc kor lakosságát pusztító eseményei, s különösen annak a politikának a sikeressége, amivel Bécs felharszálta a szabadságharcát vívó magyarság ellen a délszláv népek éledező nacionalizmusát.

Így öröklődött fel Bátya Árpád-kori – talán honfoglalás-kori – magyar lakosságának nagy része a török uralom második felében, majd a felszabadító harcokban, végül az 1700-as évek elején a rác (szerb) és német rablócsapatok dúlásainak következtében. A régi magyar lakosság maradványai és a visszatelepült menekülők mellé a XVIII. sz. első évtizedeiben érkeztek délről azok a katolikus vallású rákok, „akik a következő évszázadokban nagymértékben meghatározták a község etnikai arculatát”. Fehér Zoltán igen nagy súlyt helyez Bátya XVIII–XIX. sz.-i nemzetiségi helyzetének bemutatására, a délszláv betelepülések körüli mendemondák tisztázására, az ezzel kapcsolatos magyarellenes irányzatok megcáfolására, s általában a valós történelmi helyzet bemutatására. A helytörténetírás, mint műfaj, különösen alkalmas arra, hogy a köztörténetben könnyebben gyökeret verő, ideológiai és politikai célokat szolgáló általánosítások helyett a maga teljes valóságában vizsgálja és mutassa be az eseményeket és jelenségeket.

Bátya természetesen nem „csepp a tengerben”, bár az ország történelmének árapályá az átlagosnál talán jobban érezte hatását ennek a kis Dunamenti településnek az életében. Bátya azonban az elmúlt évszázadok során mégiscsak a *maga életét* élte, s Fehér Zoltán nagy érdeme, hogy könyve elsősorban a település „magánéletét” tárja fel és mutatja be. Ebben a tekintetben fontos és tanulságos képet nyújt a könyv a község negyvennyolcas eseményeiről, az úrbéri perekéről, továbbá az önkormányzat, valamint az egyházak működéséről.

Helytörténeti munkáról lévén szó, a szerző részletesen foglalkozik a település XVIII–XIX. sz.-i *népéletével*, amit természetesen elsősorban a leíró néprajz módszerével tak fel és mutat be. E téren is elsősorban a sajátosságokat érdemes kiemelni, mint a vízjáráshoz igazodó gazdálkodási mód, a viszonylag sokáig fennmaradó külterjes állattartás, s a korán árutermelővé váló kertészkedés. De kitér a szerző a bátyai viseletre, művelődésre, táplálkozásra is. Csak sajnálni tudjuk, hogy nem kapott külön fejezetet a szokások és a hiedelmek világa, annál is inkább, mert hiszen ismerjük a szerző ebben a témában gyűjtött hatalmas anyagát, ami jöllehet hozzáférhető más kiadványaiban, de tömörített formában való beépítése teljesebbé tette volna ezt a kiadványt.

A hagyományos gazdálkodás bemutatása során a legnagyobb teret természetesen a *paprikatermelés, -feldolgozás és értékesítés* kapta. Rendkívül érdekes lett volna, ha a szerzőnek sikerült volna kiderítenie a paprika bátyai és általában Kalocsa-környéki tájtermelő körzete kialakulásának természeti, közgazdasági, társadalmi és ki tudja még milyen feltételeinek érvényesülését, hiszen oly keveset tudunk a különféle tájokhoz kötődő hagyományos termelési körzetei létrejöttének törvényszerűségeiről. Sajnos erről Fehér Zoltán könyvéből sem kapunk megnyugtató képet, csak utalásokat olvasunk a kedvező talajviszonyokról, a határ belterjességre szorító szűköségéről, és néhány egyéb körülményről, amik azonban természetesen nem csupán Bátyára jellemzőek. Valószínű, hogy a különböző tényezők együttesen teremtették meg a paprika bátyai tájkeretét. A termelési kultúra apáról fiúra öröklődő hagyománya azonban nem csupán a termelés folyamatát jelenti, hanem a feldolgozást is, vagy amint a szerző által idézett Hegedűs P. József fogalmazta: a paprika *kikészítésének művészetét*. Ehhez kapcsolódik azután a paprika feldolgozásának és értékesítésének folyamata, ami Bányán – akárcsak más, intenzív árutermelő tájkeretekben – a termelők és a kereskedők vég nélküli és egyoldalú háborúskodásának története, s ez a háborúság itt is a termelők sorozatos vereségével, s a kereskedők fölényes győzelmével járt. Fehér Zoltán igen alapos és kiterjedt forrásanyagra támaszkodva elemzi ezt a folyamatot, gondosan bemutatja az eleve kilátástalan küzdelem újabb és újabb fordulóit. Kilátástalan ez a máig tartó küzdelem a termelők számára, mert a feldolgozók és a kereskedők jobban szervezték, ilyenformán az ő területükön

szűkebbek a termék csatornáit, mint a termelői szférában. A termelők hátrányos helyzetén csak holland típusú szövetkezesek tudnának valamelyest javítani, ehhez azonban más történelmi és társadalmi viszonyok szükségesek voltak volna.

A *Bátya életrajza* című könyv tehát végigkíséri a település lakosságának folyamatos küzdelmét a pusztá létéért, időről időre pedig a magyarságukért, politikai meggyőződésükért, anyagi gyarapodásukért. Törökkel, rácával, némettel; érsékséggel, idegen birtokosokkal és bérlőkkel, helyi birtokosokkal, közigazgatással, paprikaföldelőkkel, monopól helyzetben lévő paprikakereskedőkkel harcoltak a bátyaiak az elmúlt évszázadok során, s valamilyen alkut – ha számukra nem is mindig kedvezőt – rendszerint sikerült kötniük, a megmaradás, a túlélés érdekében. Az 1950-es években következett el a totális vereség, a hagyományos stratégia csődje, a gyökerek durva kiszáradása, a bátyai lakosság életének fenekesül felforgatása: az önkormányzat megszüntetése, a paraszti földtulajdon alapuló hagyományos értékek devalválása.

Éppen ideje volt, hogy Fehér Zoltán elkészítette Bátya község szélesvásznú, történelmi-néprajzi táblóját. Szerzőnk hatalmas, csak intézmények, munkacsoportok teljesítményéhez mérhető munkát végzett. Puskán az összehordott adatok tekintetében is lenyűgöző a teljesítmény. Saját többévtizedes helytörténelmi kutatásai is lehetővé tették, hogy könyve megírásakor biztos alapokra építhesse. Így a bőséges levéltári anyagot eredményesen ötvözi a helyben gyűjtött történelmi mondák anyagával, a helynevekből és a személynevekből lezűrhető ismeretekkel.

Ha egyszer megérjük, hogy a helytörténetírást – mint a honismeret fontos és szerves részét – oktatni fogják tanító- és tanárképző intézményeinkben, Fehér Zoltán könyve minden bizonnyal ott lesz a legfontosabb kötelező olvasmányok listáján. (Bátya Önk. 1996.)

Halász Péter

A Dunaujvárosi Történelmi Klub kiadványai

1997-ben, a DUNAFERR Dunai Vasmű Vasas Szakszervezeti Szövetség kezdeményezésére és a vállalat támogatott egyetértésével létrejött a Dunaujvárosi Történelmi Klub. A hajdan Mohácsra tervezett, majd Dunapentelén, Sztálinvárosban felépült gyáróriás ma már Dunaujvárosban élő tagjai, miközben részesei voltak az alapításnak, meg a közel-múlt nagy ívű változásainak, megőrizték múltjuk, történelmük értékeit is. A Klub által kiadott történelmi munkák ezért túlnyúlnak a szűkebb gazdaságtörténeten, átívelnek a történelem, a környezet nagy területein, mozgósítva a várost és az érdeklődő közvéleményt a dunaujvárosi múlt és jelen ismeretére.

A Dunaujvárosi Történelmi Klub rendszeres tevékenysége (előadások, kiállítások, ünnepek, megemlékezések) között a történelem személyiségeinek és eseményeinek megőrzése is szerepel. Tagjai közül azok, akik különböző felsőfokú tanulmányokat folytatnak, gyakran a dunaujvárosi gazdaság és ipartörténet egyes korszakait, az abban szerepet vállalt szakmai, tudományos teljesítményükkel kiemelkedő életutakat is feldolgozzák. Az elmúlt évben is több diplomadolgozat foglalkozott ezekkel az eseményekkel, személyekkel, sőt elemző módon diplomamunkájukat is bemutatva, amellyel annakidején a műszaki haladás területén alkottak sok tekintetben újat. Ebbe a tevékenységi körbe tartoznak a Múltidéző sorozat színes kiadványai, számos képpel, vállalva a helytörténelmi értékek megőrzését.

A kiadványok sorában jelent meg a hajdani gyáralapító és igazgató életútja, Borovszky Ambrosius – képekben. (Borovszky Győr Zsuzsanna és Borovszky Piroska gyűjteményéből válogatta és szerk. *Kozma Erzsébet*. Dunaujvárosi Történelmi Klub. 1999. 24 old.), a dunántúli kurucháborúk korszakából villant fel epizódokat *Óri Zoltán*: Kurucok a Duna mellett. (Szerk. *Kozma Erzsébet*. Dunaujvárosi Történelmi Klub. 1999. 24 old.) munkája. A ma már alig elképzelhető vízi világot idézi fel a Pentelei halászkövek, Tonka István visszaemlékezése. (Szerk. *Kozma Erzsébet*. Dunaujvárosi Történelmi Klub. 1999. 16 old.)

Dr. Krisztián Béla

KÓS KÁROLY:

Népi földművelés Kalotaszegen

A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára sorozat 7. köteteként látott napvilágot Kós Károly: Népi földművelés Kalotaszegen című munkája. A kötet fejezeteinek első változatát több mint ötven évvel ezelőtt vetette papírra a szerző, akinek – immáron átdolgozott – műve most először jelenhetett meg nyomtatásban. A Györfly István Néprajzi Egyesület Kós Károly születésének 80. évfordulóján a gesztussal méltó emléket állított az 1996-ban elhunyt néprajzkutatónak, kinek munkássága az erdélyi magyarság szinte teljes tárgyi és szellemi kultúráját felölelte.

„Néprajzkutatásunk régi örökségeként még él az a tévhit, hogy a néprajztudomány két részre oszlik: a tárgyi és szellemi néprajzra...” A befejezetlen félmondat – melyet a formájában a szerző 1944-ből, a tanulmányhoz írott előszavából idéztem – híven tükrözi azt a kutatói koncepciót, melyet Kós Károly a néprajztudomány történetének egyik mozgalmas időszakában, magára nézve irányadónak tartott, s amely egyaránt érvényes jelen művére, s későbbi munkáira is. Amit e mondatban „régii örökség”-nek nevez, azt a néprajztudományunknak többek között olyan nagy nevei – egy korábbi nemzedék

tagjai – képviselik, mint Györfly István, Viski Károly, Bátky Zsigmond. Ezen örökség szellemében néhány esztendővel azelőtt, hogy Kós e sorokat írta, olyan máig ható jelentőséggel bíró mű látott napvilágot, mint *A nagyarság népraja*.

Saját teóriájával – mely szerint a népi kultúra, annak szellemi és tárgyi megnyilvánulásai egységként interpretálható és mutatható be – az 1940-es évek első felében már biztosan nem állott egyedül. Ugyanezen előszóban örvendezve említi, hogy „Jól esik hallanom e rangos fiatal néprajztudósunk (ti.: Gunda Béla) szájából a jelen dolgozatomban is érvényre jutó felfogásom újbóli megerősítését.” (Egy pillanatra betekinthetünk abba a folyamatba, hogy a kultúrakutatás, néprajztudomány irányelvei hogyan változnak meg. Csak utalunk itt arra, hogy öt évvel később, 1949-ben Gunda Béla vezetésével megkezdődött a működését a néprajztudomány „debreceni iskolája”, amely a fent említett alapelv irányadása mellett neves kutatóink több generációját nevelte ki.)

A Népi földművelés Kalotaszegen című tanulmány, tehát ebben – az akkor újnak mondható – felfogásban íródott. Ennek köszönhetően anyaga rendkívül színes, tartalma gazdag. A könyv szól a földművelők településéről, társadalmáról, tevékenységéről, anyagi kultúrájáról, s azokról a hagyományokról, szokásokról, babonákról és hiedelmekről is, melyek a földművelés munkafázisaihoz, eszközeihez, földrajzi helyeihez kapcsolódnak.

A Kós Károlyra jellemző precizitás, s a lényeglátás képessége – s itt utalnánk édesapja örökére – alakítja etnográfusi leírásait. Az adatokkal teli szövegrészeket többnyire saját rajzai kísérik. Muzeológus lévén a tárgyak fontos szerepet játszanak gondolatvilágában, tudományosságában. Tárgyrajzai ezért pontosak, olykor magyarázó jellegű – mondhatni – tankönyvi ábrák.

Legalább két szempontból tehát rendkívül értékes munkát tarthat kezében az olvasó: először is, mert a könyv jelen formájában érdekes tudománytörténeti adatokkal szolgál. Ráadásul Balassa Iván bevezető tanulmányából fontos információkhoz juthatunk – főként akik nem ismerhettük Erdélytán legnagyobb kutatóját – Kós Károly életéről, kapcsolatairól, s munkájának körülményeiről. Másodszer azért, mert a dolgozat pontosan rögzíti Kalotaszeg – mint a magyar néprajz kutatásainak egy szinte soha nem apadó forrásának – kultúrája egy igen fontos történeti egységét. (Debrecen, 1999. Szerk.: Viga Gyula)

Cseh Zsolt

NAGY GÉZA:

Bodrogköz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája 1837–1997. I–II.

Kevés tájegységünk dicsekedhet azzal, hogy a történetével, népéletével foglalkozó irodalomnak három bibliográfiája is napvilágot látott. A Bodrog-

köz ilyen. Már több, mint másfél száz éve az érdeklődés központjában áll, s bár történetéről-népéletéről nagy, összefoglaló, monografikus feldolgozások nem jelentek meg, a rengeteg adatközlést, tömör cikklet, sok-sok tanulmányt alig lehet számontartani. Ebbe a nagy érdeklődésbe belezártott a Bodrogköz közvetlen szomszédsága – a Hegyalja, a Rétköz, a Hegyköz, illetve Tokaj, Sárospatak és Sátoraljaújhely – világviszonylatban is fontos, számontartott, tájilag erősen motivált gazdasági-gazdálkodási; társadalmi-közösségi és kulturális-művelődési struktúrája.

Janó Ákos egy helyen azt mondta, hogy a Bodrogköz hazánk leginkább kutatót kistája. Ahogy kezünkbe vesszük, fellapozzuk Nagy Géza most megjelent, kétkötetes, félezer oldalas, 3769 tétellel dolgozó bodrogközi helytörténeti és néprajzi bibliográfiáját, meggyőződhetünk igazáról. A Bodrogköz valóban hazánk legintenzívebben kutatót kistája.

A szokványosnál több figyelmet érdemel a bibliográfia összeállítója, a Bodrogköz és benne elsősorban Karcsa helytörténetének, néprajzának jeles kutatója, Nagy Géza is. Nagy Gézánál külön figyelemmel kell lenni arra, hogy olyan nagy személyiségek, tudós kutatók mellett tudott úgy kiemelkedni, ahogy kiemelkedett, mint Bakó Ferenc, Bakos József, Balassa Iván, Ecsedi István, Gönyei Sándor, Kovács Dániel, Szolnoky Lajos, Ujzászy Kálmán és még sokan mások. Nem lehet kétséges, hogy a Bodrogköz jelenlegi nagy néprajzi-, helytörténeti kutatója a karcasai Nagy Géza.

Egy bibliográfia célkitűzése lehet a teljesség, de maga a bibliográfia soha sem lehet az. Régen rá kellett volna már döbennünk, hogy egy-egy kiemelt, rendkívüli gondnal-figyelemmel és tájékozottsággal készült bibliográfia sem teljes, s hogy ilyesmi megközelítése azoknak a bibliográfiáknak sikerül valamelyest, amelyeknek előzményeik voltak. Nagy Géza bodrogközi bibliográfiája ilyen szerencsés helyzetben van. Hiszen munkájának két előzménye is van: Bakos József két bodrogközi bibliográfiai füzet (1947, 1949) mellett Janó Ákos két-szer közölt bibliográfiája (1986). Nagy Géza óriási anyaggal dolgozott. Munkájának nagy érdeme az anyag téma szerinti csoportosítása. Alig hihető, Nagy Géza huszonhat fejezetbe osztottan írja le tételleit (I. Bibliográfiák, lexikonok, szótárak, statisztikák, katalógusok; II. Tudománytörténet; III. Gyűjteményes munkák; IV. Néprajzi gyűjtés; V. Tájak, népcsoportok; VI. Település, építkezés; VII. Földművelés; VIII. Gyűjtögetés és vadászat; IX. Állattartás, pásztorkodás; X. Halászat, vizek, vízszabályozás; XI. Méhészet; XII. Közlekedés, teherhordás; XIII. Kereskedelem, mértékek, vásár; XIV. Táplálkozás, vendéglátás; XV. Mesterségek, foglalkozások; XVI. Népművészet, népviselet; XVII. Társadalom; XVIII. Szokások; XIX. Hitvilág; XX. Népköltészet; XXI. Néprajz; XXII. Néptánc; XXIII. Régészet; XXIV. Művelődés és sport; XXV. Törvényhatóság és más szerveződések; XXVI. Földrajz, természetrajz.) Tájékoztatót végett a XVIII. csoport

belső tagolását bemutatjuk. 1. születéshez, kereszteléshez, 2. lakodalomhoz, 3. temetéshez, 4. sátoros ünnepekhez fűződő, 5. az év napjaihoz fűződő, 6. játékokhoz fűződő szokások.

Bibliográfiánk nem annotált. Erre nincs is szükség, mert a legtöbb cím megfelelő módon tájékoztat a tartalomról. De ha mégis további tájékoztatásra is szükség volna, akkor ott van a fentebb ismertetett tárgycsoportosítás, illetve a tárgycsoportosításokon, fejezeteken belüli tagolás. Minthogy gyakorlati célokat is szolgáló helytörténeti-néprajzi bibliográfiáról van szó, ez a tájékozódási rendszer-lehetőség kielégítőnek látszik. Mégpedig azért, mert a tájhoz, a helyhez kötött legkülönfélébb tárgykörök is ismertebbek, könnyebben meghatározhatók, mint a tájhoz-helyhez kevésbé kötött tárgykörök, tárgyak. Tekintve, hogy a néprajztudomány egyre inkább „filológiai tudomány” lesz, a jövő néprajzkutatója nem nélkülözheti az ilyen, illetve az ehhez hasonló bibliográfiákat.

Úgy érezzük, hogy minden kistájunknak, az ott kialakult társadalomnak, a társadalom különféle összetevőinek, egyszerűen a tájhoz kötődő életmódoknak el kellene készíteni az ehhez hasonló bibliográfiáját. Egy-egy ilyen vállalkozással beláthatatlan fejlődést érhetünk el abban a komplex helytörténeti gyűjtő-, kutató- és feldolgozó munkában, amely sajátosan magába foglalja a néprajztudományt is.

Nagy Géza munkája a műfaj minden követelményének messzemenően megfelel, pontos, következetes, hely-, személy- és tárgymutatóval ellátott kézikönyv. Egyúttal tisztelgő kiadvány is egykori mestere, Kováts Dániel számára, születésének 70. évfordulóján. (Bodrogközi Füzetek 12–13., 14–25. Sárospatak-Karcsa, 1999. 505 old.)

Dankó Imre

Morzszak

Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére

Kisbán Esztert köszöntötte születésnapján a Morzszak című tanulmánykötet, melyben barátai, munkatársai, tanítványai munkáikkal tisztelegtek a magyar és európai néprajz, a táplálkozáskultúra elismert kutatója előtt. A táplálkozáskutatás Kisbán Eszter munkássága révén is a néprajztudomány sokoldalúan feltárt területévé vált. Rámutatott a táplálkozás regionális sajátosságaira, a változásokat, az újításokat is számbavéve a magyar népi kultúra egészében is elhelyezte, általános törvényszerűségeket írt le. Összehasonlító módszerével a későbbi kutatások során a táplálkozási korszakok feltárásával a hazai és az európai néprajz szemléletmód-váltásához igazodott. Munkásságával a „paraszti”, „polgári”, „úri” kultúra kapcsolatáról, a táplálkozás és szokásainak egészéről alkothatunk képet, követendő példát nyújtva ezzel a jelen és a jövő kutatói számára.

A Morzszak című kötet tanulmányainak egy része a táplálkozás területéről meríti témáját, más része pedig a néprajz, az etnológia egyéb területét vizsgálja. A bevezetőben Szilágyi Miklós méltatja Kisbán Eszter pályafutását. A tanulmányokból, cikkekből, könyvekből összeállított irodalomjegyzék tartalmazza az eddig életmű gazdag termését.

A szerzők egy része történeti dokumentumokat, újságokat használt fel munkájában. A kötet szerkesztője, *Kuti Klára* egy XVI. századi szakácskönyvet elemez, a savanyú ételeket vizsgálva a kora újkor táplálkozási kultúra változását mutatja be: a cukor elterjedésével a főúri konyhán az étrendben az alapételek eltolódnak a savanyútól az édes felé. *Knézy Judit* a XVIII. századi vendéglátási alkalmakat írta le bérleti szerződések, jegyzékek, kimutatások, étlapok segítségével. *Égető Melinda* a XVII–XIX. századi vendéglátás egy típusát, a hegybirták megillető étkezéseket elemezte a hegytörvények alapján. Összevetette ezeket a táplálkozási szokásokat a céhklomákkal, továbbá kiemelte a kenyér és a pecsenye elterjedésére vonatkozó adatokat.

A levéltári adatok a néprajz számos más területe számára is fontos források. *Tomisa Ilona*, *H. Csukás Györgyi*, *Flórián Mária*, *Vargyas Gábor* tanulmányaikban dokumentumok alapján vizsgálták az egyházi élet mindennapjait, az öröklési szokások és a településképek kapcsolatát, a bunda kialakulását és elterjedését, és egy népcsoport történetét. *Fülemile Ágnes* egy londoni bál magyarországi sajtóvisszhangján keresztül mutatja be hogyan látták hazánkat, a nevezetességeket Angliában a XX. század elején. *Küllös Imola* tanulmányában egy XIX. századi vőfélykönyvet elemez elsősorban formai szempontból, melyben 25 vers szabályos Balassi-strófában íródott, amely nem túl gyakori forma a népköltészetben.

A hazai néprajzi kutatás eredményeinek szélesebb körű elemzéséhez a határainkon is túlmutató összehasonlításokra van szükség. *Hofer Tamás* gazdaságtörténeti és néprajzi adatok felhasználásával a magyarországi, az európai és az észak-amerikai külterjes marhatenyésztés párhuzamait vizsgálva megállapította, hogy a XIII–XV. századtól Európa periférikus, szárazabb éghajlatú területein kibontakozó állattartási forma honosodott meg később Amerikában is. *Bódi Erzsébet* a magyar és a szláv vajnyeresi formákat hasonlította össze a feldolgozott alapanyagot, az eljárást, az elnevezéseket és a fogyasztási szokásokat kutatva. Ez utóbbi szempontból Kisbán Eszter eredményeire képest eltérő trendet állapít meg, véleménye szerint a XVI–XVII. században a mindennapi táplálkozásban a vajnak jelentős szerepe volt. A magyar és a finn parasztagzdaságok XX. század végi helyzetét jellemezve *Szarvas Zsuzsa*, az eltérések magyarázatát a magyar és a finn út közötti különbségekben látja. A finn semlegességi politika viszont, a SZU érdekeit is figyelembe véve, lehetővé tette a kisparaszti gazdaságok folyamatos fejlődését. Az újrainduló parasztagzdaságok nálunk nem rendelkeznek

ilyen gyökerekkel. Összehasonlításokat végzett Szilágyi Miklós a néprajztudomány korai leírásai adatai között, forrásértéküket és reprezentativitásukat vizsgálta a régi vízi világra, gyűjtögetésre vonatkozóan és megállapította, hogy a korai eredmények kritikus értékelése pontosíthatja, esetleg módosíthatja is a korszakról kialakított képünket. Paládi-Kovács Attila az északi magyar nyelvterület, a Felföld és azon belül a kisebb egységek táplálkozókultúráját összevetve rámutat a régió közös kultúrájára, továbbá a „táplálkozási táj” fogalmának jelentőségére és kidolgozatlanására is.

A néprajz leggyakrabban használt módszere a saját megfigyelésekre, adatgyűjtésekre alapozott

leírás. Nyisztor Tinka szülőfaluja ünnepi ételei közül a töltött tyúk szerepének időbeli változását, módosulását írta le. Sárkány Mihály a kelet-afrikai kikujuknál egy erjesztett ital, a muratina elkészítését, fogyasztásának szokásait, alkalmait vizsgálta tanulmányában.

Örömmel és érdeklődéssel olvastam ezt a tanulmánykötetet tematikai sokszínűsége miatt, s mert fontos szerepet kaptak benne, mint új módszertani szempontok, a történeti folyamatok vizsgálata, a történeti források néprajzi elemzése is. (MTA Néprajzi Kutató Intézet, Bp. 1997.)

Báti Anikó

Kézdizsentlélek és római katolikus temploma a Perkőről